

การขัดเกลาทางสังคมต่อคุณลักษณะของผู้หญิงในบริบทของล้านนา*

Gender Socialization of Lanna Women's Characteristics in the Context of Lanna

ภักดีกุล รัตนา**

Pakdeekul Ratana

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ถึงกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่ส่งผลต่อคุณลักษณะของผู้หญิงภายใต้บริบทของอาณาจักรล้านนา ทั้งนี้การศึกษาเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อเปิดมิติทางความคิดและโลกทัศน์เกี่ยวกับการศึกษาผู้หญิงล้านนา การวิจัยนี้เป็นการศึกษาเอกสาร โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลคือทบทวนเอกสาร ตำราวิชาการ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากนั้นนำเสนอข้อมูลเชิงวิเคราะห์ในรูปแบบพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า สังคมล้านนาในบริบทยุคจารีตมีผลอย่างสำคัญต่อการสร้างการขัดเกลาทางสังคมซึ่งเป็นกระบวนการทางสังคมที่ผู้คนเรียนรู้และซึมซับแบบแผนและรับเอาค่านิยมทางสังคมมาหล่อหลอมเป็นบุคลิกลักษณะของตนและเรียนรู้ในการปฏิบัติตนตามบทบาทและภาระหน้าที่ทางสังคม โดยคุณลักษณะของผู้หญิงล้านนาที่ถูกขัดเกลาทางสังคมจากการสั่งสอน บ่มเพาะและปลูกฝังตั้งแต่เล็กจนโตผ่านตัวแทนทางสังคมคือ สถาบันครอบครัว สถาบันทางสังคม เช่น ศาสนา จารีตประเพณี รวมถึงรูปแบบวิถีการดำเนินชีวิตที่สัมพันธ์กับสภาพเศรษฐกิจและสังคมในช่วงเวลานั้น ๆ นำไปสู่การแสดงบทบาท หน้าที่ และพฤติกรรมทางสังคมของผู้หญิงล้านนาในทุกช่วงวัย คือ คุณลักษณะพรหมของบุตรในฐานะมารดา คุณลักษณะซื่อสัตย์ เคารพและเชื่อฟังสามี และแม่เจ้าเรือนในฐานะภรรยา และคุณลักษณะขยันหมั่นเพียรและรักนวลสงวนตัวในฐานะหญิงสาว

คำสำคัญ: ผู้หญิงล้านนา, การขัดเกลาทางสังคม, คุณลักษณะ

* บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “การศึกษา “คุณลักษณะ” ของผู้หญิงล้านนาตามแนวคิดคุณลักษณะศึกษา” (Character Education Concept for Studying the Characters of Lan Na's Women) ได้รับทุนสนับสนุนวิจัยจากคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

** ภาควิชาพื้นฐานและการพัฒนาการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Department of Educational Foundation and Development, Faculty of Education, Chiang Mai University, Corresponding author. E-mail: pakdeekul.r@cmu.ac.th

Received: 17 June 2021, Revised: 22 July 2021, Accepted: 20 August 2021

Abstract

This article aims to study and analyze the processes of socialization affecting the formulation of women's characteristics within the context of the Lanna Kingdom. The study is qualitative research to open the thoughts and perspectives of Lanna women studies. This research is documentary research and the method for collecting data is to review documents, academic texts, concepts, theories, and related research. Then the analytical data was presented in a descriptive format. The research found that Lanna society in the traditional context has a significant effect on creating socialization, which is a social process in which people learn and absorb stereotypes and adopt social values to mold their own characteristics and learn to behave according to social roles and obligations. The characteristics of Lanna women who are socialized from preaching, incubating, and cultivating from young to adult through social representatives Family Institute, social institutions such as religion, customary, including lifestyles related to socioeconomic conditions during that time leading to Lanna women's roles, duties, and social behaviours at all ages. The characteristic of Brahma of a child as a mother. The characteristics of faithful, respectful, and obedient to husband and the mother of the house as a wife. The characteristics of industriousness and reserved-oneself as a young woman.

Keywords: Lanna women, Socialization, Characteristic

บทนำ

อาณาจักรล้านนาเป็นอาณาจักรเก่าแก่แห่งหนึ่งที่มีอายุกว่า 725 ปี คำว่า “ล้านนา” ตามความหมายที่ปรากฏในภาษาบาลี คือ ทส ลกข เขตต นคร แปลว่า เมืองสิบแสนนา หรือ ล้านนา หมายถึงดินแดนที่มีที่นาจำนวนมาก ล้านนาคฤหิตเริ่มต้นจากการสถาปนาอาณาจักรจากการรวบรวมเมืองในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกก แม่น้ำอิง และแม่น้ำปิงเข้าด้วยกันโดยพระญามังราย และสถาปนาเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรในปี พ.ศ. 1839 ต่อมาในปี พ.ศ. 2101 ล้านนาคอยู่ภายใต้อำนาจของพม่า จนในปี พ.ศ. 2317 เมื่อพระเจ้ากาวิละทรงทำสงครามขับไล่พม่าจากเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จด้วยความช่วยเหลือของรัตนโกสินทร์ และสถาปนาราชวงศ์เชื้อเจ้าเจ็ดตนเป็นผู้ปกครองอาณาจักรล้านนาและยอมรับอำนาจของสยามในฐานะหัวเมืองประเทศราช ต่อมาสยามในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดตั้งการปกครองแบบมณฑล และดำเนินนโยบายรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยามอย่างค่อยเป็นค่อยไปตั้งแต่ปี พ.ศ. 2417 จนกระทั่งสามารถปฏิรูปการปกครองส่วนท้องถิ่นล้านนาให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบการปกครองมณฑลเทศาภิบาลในชื่อว่า “มณฑลพายัพ” อย่างสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2442 ท้ายที่สุดล้านนาถูกยกเลิกฐานะอาณาจักรทางตอนเหนือที่มีบทบาทในการปกครองตนเอง และกลายเป็น 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย คือ จังหวัดเชียงราย พะเยา เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน (สร้อยศรี อ่องสกุล, 2561)

จากการสืบค้นพบว่าการศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิงล้านนามีพื้นที่ว่างสำหรับการศึกษาค่อนข้างมาก เพราะที่ผ่านมามีการศึกษาที่เกี่ยวกับอาณาจักรล้านนามักเน้นเนื้อหาและบทบาทด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับเพศชายเป็นส่วนใหญ่ ขณะที่บทบาทของผู้หญิงมักพบเป็นส่วนน้อย ทั้งที่บริบทของล้านนาในยุคจารีตนั้นโครงสร้างทางสังคมมีมิติคู่ขนานระหว่างมาตาทิปไต๋กับปิตาทิปไต๋ ซึ่งเป็นผลมาจากกระบวนการทางสังคมที่เปิดพื้นที่ให้ผู้หญิงล้านนามีบทบาทและสร้างกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกับผู้ชายในสังคมได้อย่างเหมาะสมและกลมกลืน (Ratana, 2009) เช่น ตามคติของสังคมล้านนาที่มีลักษณะเป็นสังคมมาตาทิปไต๋บนฐานของการนับถือผีปู่ย่าหรือผีบรรพบุรุษ พื้นที่ทางพิธีกรรม เช่น การเป็นแม่ชี จึงเป็นพื้นที่เฉพาะของผู้หญิงเท่านั้นส่งผลให้ผู้หญิงมีหน้าที่สำคัญในครอบครัว เช่น การสืบทอดทรัพย์สินประเพณีของสืบทอดทรัพย์ อาชีพบ้านหรือที่ดินตามสายผีบรรพบุรุษของตน ซึ่งในสังคมยุคจารีตบทบาทของผู้หญิงบนพื้นที่ของพิธีกรรมและความเชื่อ นับได้ว่ามีความสำคัญเสมือนกับที่ผู้ชายมีบทบาทบนพื้นที่ของศาสนาพุทธและพื้นที่สาธารณะอื่น ๆ¹ อย่างไรก็ตาม การที่ประเด็นผู้หญิงล้านนาในประวัติศาสตร์มีการศึกษาค่อนข้างน้อยน่าจะมีสาเหตุมาจากข้อจำกัดด้านข้อมูลและหลักฐานทางการศึกษา เช่น เอกสารชั้นต้นส่วนใหญ่เป็นตัวเมืองและยังมิได้รับการปริวรรตเป็นภาษาไทยภาคกลางมากนัก ในบทความนี้จึงต้องการนำเสนอการศึกษาเป็นเบื้องต้นเกี่ยวกับผู้หญิงล้านนาในยุคจารีต โดยจะเป็นการศึกษาถึงภาพรวมของคุณลักษณะและบทบาทของผู้หญิงล้านนาในทุกชนชั้นและทุกช่วงวัยเพื่อสร้างบทสนทนาเกี่ยวกับบทบาท และหน้าที่ของผู้หญิงเพื่อฉายชัดถึงการดำเนินชีวิตในอดีตของผู้หญิงล้านนาเหล่านั้น (Carr, 2017)

นอกจากนี้ บทความนี้พยายามอธิบายถึงการขัดเกลาทางสังคมซึ่งหมายถึงกระบวนการที่ผู้คนในสังคมเรียนรู้รูปแบบทางวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี บรรทัดฐานทางสังคม ค่านิยม ทศนคติ โลกทัศน์ รวมไปถึงคุณค่าของระบบสังคมที่เป็นอยู่ และยอมรับตามกฎเกณฑ์ของสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่นั้น และนำไปใช้ในชีวิตประจำวันจนกลายเป็นนิสัย (Merton, 1968) โดยในที่นี้จะศึกษาเกี่ยวกับบริบทของล้านนา ยุคจารีต และทำความเข้าใจต่อสังคมซึ่งผู้คนมีวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคม และเศรษฐกิจในลักษณะหนึ่งสร้างแบบแผนทางสังคม ทศนคติ ค่านิยม รวมถึงคุณค่าทางสังคม หรือที่เรียกว่าเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่ส่งผลต่อการขัดเกลานุคลิกภาพหรือคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้หญิงที่แสดงออกผ่านการแสดงบทบาทและหน้าที่ซึ่งสัมพันธ์กับครอบครัวและชุมชนที่อยู่ และแบบแผนทางสังคมล้านนาในยุคจารีตที่วางอยู่บนพื้นฐานของมิติคู่ขนานระหว่างมาตาทิปไต๋กับปิตาทิปไต๋ ได้ส่งอิทธิพลต่อการขัดเกลารูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงที่แสดงออกในเชิงการยอมรับในบทบาทและสถานภาพซึ่งกันและกัน และสามารถแสดงบทบาทร่วมกันได้อย่างสมดุลและกลมกลืน กระทั่งในพุทธศตวรรษที่ 25 ล้านนาถูกจัดเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองของสยามและได้นำความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสู่ล้านนาอย่างต่อเนื่อง นำไปสู่การเข้ามาของกลุ่มใหม่ เช่น กลุ่มข้าราชการสยาม นายทุน ชาวต่างชาติ อันมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงของทศนคติทางการปกครองและความคิดทางสังคม กระบวนการขัดเกลาทางสังคมจึงมีความซับซ้อนขึ้นและส่งผลให้วิถีของผู้หญิงล้านนาและสมดุลทางธรรมชาติระหว่างเพศในยุคจารีตได้แปรเปลี่ยนไปและสืบเนื่องจนปัจจุบัน

¹ ซึ่งคิดเช่นนี้เมื่อจำกัดความเป็นเรื่องของความเท่าเทียมทางเพศตามคติสมัยใหม่ แต่ถือเป็นความสมดุลของพลังคู่ตรงกันข้ามในลักษณะเดียวกับแนวคิดหยินหยางของจีน กล่าวคือชายและหญิงมีบทบาทและหน้าที่ที่ต่างกันแต่ผสมกลมกลืนกันอย่างสมดุล

วัตถุประสงค์

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ถึงกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่ส่งผลต่อการมีคุณลักษณะและบทบาทของผู้หญิงภายใต้บริบทของอาณาจักรล้านนายุคจารีต โดยคำนึงถึงบริบททางเศรษฐกิจและสังคมของล้านนาในยุคจารีตหรือช่วงเวลาก่อนพุทธศตวรรษที่ 25 ที่มีผลต่อการสร้างทัศนคติทางสังคมต่อบทบาท หน้าที่ และพฤติกรรมทางสังคมของผู้หญิงล้านนา

การตรวจเอกสาร

การวิจัยในที่นี่เป็นการศึกษาภายใต้แนวคิดการขัดเกลาทางสังคม (socialization) ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึงกระบวนการที่คนเรียนรู้การเป็นสมาชิกของกลุ่มหรือของสังคม โดยการซึมซับเอาบรรทัดฐานและค่านิยมทางสังคมมาเป็นของตนและเรียนรู้ในการปฏิบัติตนตามบทบาทและภาระหน้าที่ทางสังคม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) การขัดเกลาทางสังคมจึงเป็นกระบวนการที่ยาวนานต่อเนื่องตลอดชีวิต (lifelong process) เป็นกระบวนการของคนในสังคมกระทำระหว่างกัน ทั้งทางตรงและทางอ้อมในการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งผ่านเครื่องมือที่ใช้ในการขัดเกลาทางสังคม คือ บรรทัดฐานทางสังคม ค่านิยม และความเชื่อ รวมถึงมีตัวแทนทางสังคม (agent socialization) คือ ครอบครัว โรงเรียน เพื่อน สถาบันศาสนา สื่อและเทคโนโลยี (Pearson, 1959) ทำหน้าที่ถ่ายทอดความคิด ความเชื่อ เจตคติ กฎเกณฑ์ แบบแผนของสังคม

การขัดเกลาทางสังคมยังหมายถึงกระบวนการพัฒนาบุคลิกภาพของคนให้มีคุณลักษณะตามที่สังคมต้องการ (Little, 2016 and Mercer, 1958) กระบวนการขัดเกลาทางสังคมจึงหมายถึง กระบวนการที่ช่วยให้ผู้คนเกิดการเรียนรู้และยอมรับระเบียบ กฎเกณฑ์ ความประพฤติ และค่านิยมของกลุ่มคนในสังคมมาพัฒนาตนเองให้มีคุณลักษณะตามที่สังคมคาดหวังและยอมรับพัฒนาบุคลิกภาพของตนให้มีคุณลักษณะตามที่สังคมต้องการ โดยเฉพาะคุณลักษณะที่ดีด้านต่าง ๆ เช่น ด้านคุณธรรมจริยธรรม ด้านอารมณ์ความรู้สึก และด้านพฤติกรรม (Nucci and Narvaez, 2008) สอดคล้องกับที่ Vivekananda (2013) เสนอว่าการบ่มเพาะหรือการพัฒนามนุษย์ให้มีคุณลักษณะที่ดีตามแบบแผนของสังคมนั้นจะต้องพัฒนาบนพื้นฐาน 3 ด้านคือ การรู้จัก ด้านความรู้สึก และด้านพฤติกรรม เพื่อให้เป็นสมาชิกที่ดีมีมโนสำนึกไม่สร้างปัญหาแก่สังคม และมีพฤติกรรมและความคิดที่ดั่งงามตามอุดมคติที่สังคมพึงประสงค์ (Lickona, 1991) ซึ่งจะแสดงผ่านการกระทำ พฤติกรรม หรือการคิด (Boyatzis, 1982) รวมไปถึงการดำเนินชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ ด้วย (Popenoe, 1991)

นอกจากนี้ การสำรวจเอกสารยังพบว่าการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่มีต่อผู้หญิงในประเด็นของการขัดเกลาทางสังคมมีอิทธิพลต่อการกำหนดบทบาททางเพศ ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบรรทัดฐานทางสังคมที่เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของผู้คนให้มีบทบาทที่เหมาะสมกับสภาพทางเพศของตน และส่งผลให้เกิดความคาดหวังต่อคุณลักษณะพึงประสงค์ที่เพศนั้น ๆ ควรจะมี เช่น ผู้ที่มีบทบาทเป็นแม่ จะถูกคาดหวังให้มีความเสียสละ ดูแลเอาใจใส่ เป็นแม่บ้านแม่เรือน ในขณะที่ผู้ที่มีบทบาทเป็นพ่อจะถูกคาดหวังเรื่องการทำงานเลี้ยงครอบครัว การตัดสินใจในครอบครัว เป็นต้น ที่สำคัญคือการขัดเกลาทางเพศเป็นกระบวนการตลอดชีวิต ความเชื่อเกี่ยวกับเพศที่ได้รับตั้งแต่ในวัยเด็กสามารถส่งผลกระทบต่อตลอดชีวิต

เช่น ผู้หญิงกับสีชมพู หรือผู้ชายกับสีฟ้า รวมถึงมีอิทธิพลต่อการสร้างอัตลักษณ์ทางเพศด้วย (Bussey and Bandura, 1999) อย่างไรก็ตาม ได้มีการวิพากษ์ประเด็นการขัดเกลาทางเพศว่าแม้ว่าบทบาทของผู้คนในสังคมสามารถปรับเปลี่ยนได้ แต่การเปลี่ยนแปลงในสังคมอย่างรวดเร็วทำให้บทบาทหรือพฤติกรรมของผู้คนมีความซับซ้อนมากขึ้น เช่น ปัจจุบันผู้หญิงจำนวนมากเปลี่ยนบทบาททางเพศจากการเป็นแม่ศรีเรือนไปเป็นพนักงานจ้างหรือมีบทบาทในการทำงานเลี้ยงครอบครัว แต่ผู้หญิงยังคงถูกคาดหวังให้รักษาบทบาททางเพศในฐานะภรรยาและแม่ไว้เช่นเดิมส่งผลให้ผู้หญิงหลายคนไม่สามารถหลีกเลี่ยงปัญหาในการทำงานได้ (Lindsey, 2015) หรือการถูกเลือกปฏิบัติในอาชีพหรือที่ทำงานและอาจทำให้ผู้หญิงตกอยู่ในภาวะการเสียเปรียบทางด้านเศรษฐกิจจนนำไปสู่ปัญหาสังคมตามมา (Oswald, 2012) นอกจากนี้เพศหญิงและชายแล้วพบว่าบรรทัดฐานทางสังคมที่ส่งผ่านตัวแทนทางสังคมคือ ครอบครัว โรงเรียน เพื่อน ศาสนา อาชีพ และสื่อยังส่งผลต่อกลุ่ม LGBTQ+ เพราะว่าเป็นกลุ่มบุคคลที่มีพฤติกรรมและบทบาททางเพศที่ไม่สอดคล้องและไม่เป็นไปตามบรรทัดฐานของสังคม ทักษะคติต่อบทบาทความเป็นเพศยังมีผลต่อการตัดสินใจสร้างอัตลักษณ์ทางเพศของกลุ่มข้ามเพศผ่านการผ่าตัดแปลงเพศเพื่อเปลี่ยนบทบาทของตนเอง (ฝนทอง พันธุ์ตะวัน, 2541)

จากการศึกษาเอกสารพบว่าการศึกษเกี่ยวกับผู้หญิงล้านนาในประเด็นการแสดงบทบาทและการมีคุณลักษณะพึงประสงค์ที่สอดคล้องกับแนวคิดการขัดเกลาทางสังคมที่ส่งผลต่อการพัฒนาบุคลิกภาพมีค่อนข้างน้อย อย่างไรก็ตามพบว่าการศึกษาของภักดีกุล รัตนา (2563) ได้นำเสนอการศึกษาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้หญิงล้านนาคือ เจ้าดารารัตน์มี พระราชชายา โดยได้นำข้อมูลพระประวัติ และพระกรณียกิจของเจ้าดารารัตน์มี พระราชชายา มาแยกตามองค์ประกอบของแนวคิดคุณลักษณะศึกษา (character education) และแนวคิดองค์ประกอบหลักของการมีภาวะผู้นำเชิงจริยธรรม (six pillars character) และเสนอว่าเจ้าดารารัตน์มี พระราชชายาทรงมีคุณลักษณะของการเป็นบุคคลต้นแบบ (role model) ทั้งในด้านจริยธรรมคุณธรรม ด้านการรู้คิด มีคุณลักษณะและภาวะความเป็นผู้นำ รวมถึงทรงมีคุณลักษณะส่วนพระองค์ที่มีความคิดสร้างสรรค์ซึ่งแสดงออกผ่านกิจกรรมทางสังคมและการสร้างสรรค์ทางศิลปะและวัฒนธรรม (ภักดีกุล รัตนา, 2563) และได้กลายเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของล้านนาจวบจนปัจจุบัน ประกอบกับเจ้าดารารัตน์มี พระราชชายามีบทบาทสำคัญต่ออาณาจักรล้านนาในยุคประเทศราชของสยาม พระองค์มีส่วนสำคัญต่อการเสนอภาพลักษณ์ผู้หญิงล้านนาในฐานะเจ้านายฝ่ายเหนือที่มีความใกล้ชิดกับกรุงเทพฯ และภาพลักษณ์ของผู้หญิงล้านนาที่มีบทบาทเป็นผู้นำ ผู้อุปถัมภ์การศึกษาและผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี รวมไปถึงภาพลักษณ์ด้านศิลปวัฒนธรรมที่ปรากฏผ่านกิจกรรมทางวัฒนธรรม อาทิ การดนตรี การฟ้อนรำ การละคร และงานวรรณกรรม ซึ่งทั้งภาพลักษณ์และบทบาททั้งหมดของพระองค์นี้ต่างเป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลายในสังคม (ภักดีกุล รัตนา, 2543)

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ดำเนินการด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) การออกแบบวิจัยเชิงคุณภาพเป็นการวิจัยที่มุ่งศึกษาวิเคราะห์การขัดเกลาทางสังคมที่ส่งผลต่อบทบาทและคุณลักษณะของผู้หญิงล้านนาในบริบทของล้านนาคณาจารย์ โดยผู้วิจัยได้กำหนดกรอบและขอบเขตของระเบียบวิธีวิจัยในการดำเนินการศึกษา ดังต่อไปนี้

1. การวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) โดยมุ่งศึกษาค้นคว้าทั้งเอกสารขั้นต้นและเอกสารชั้นรองเพื่อให้ได้ข้อมูล ซึ่งจากกรอบเวลาของการศึกษาที่เป็นเรื่องราวของผู้หญิงในบริบทพื้นที่และเวลาในอดีต ทำให้การคัดเลือกเอกสารขั้นต้นจะเป็นเอกสารด้านประวัติศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ กฎหมายโบราณล้านนา ตำนาน พงศาวดาร เอกสารราชการ คติชาวบ้าน ส่วนเอกสารชั้นรองจะเป็นเอกสารที่เกี่ยวกับการทบทวนแนวคิด และทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบคิดทางการศึกษา คือแนวคิดการขัดเกลาทางสังคม รวมไปถึงเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาผู้หญิงล้านนาอื่น ๆ เอกสารในหมวดนี้เช่น หนังสือทั่วไป หนังสือภาษาต่างประเทศ บทความวิชาการ บทความวิจัย รายงานการวิจัย และวิทยานิพนธ์ รวมถึงการสืบค้นข้อมูลจากอินเทอร์เน็ตซึ่งเป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้เพื่อนำมาอ้างอิงเป็นข้อค้นพบ (findings) อันจะทำให้ผลงานการวิจัยเกิดความน่าเชื่อถือ (reliability) และความแม่นยำ (validity)

2. การวิจัยใช้กระบวนการวิจัยตามวิธีการทางประวัติศาสตร์ (historical approach) ในลักษณะของการสืบสอบ (inquiry) ข้อมูลทางประวัติศาสตร์เพื่อสืบค้นบริบทที่ส่งผลต่อกระบวนการขัดเกลาทางสังคม และที่เกี่ยวข้องกับบทบาทและคุณลักษณะของผู้หญิงล้านนาในยุคจารีต จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ตามกรอบแนวคิดการขัดเกลาทางสังคม (socialization) และนำเสนอในรูปของพรรณนาวิเคราะห์ (analysis description)

3. ขอบเขตการศึกษา การวิจัยนี้มุ่งเน้นศึกษากระบวนการขัดเกลาทางสังคมต่อคุณลักษณะและบทบาทของผู้หญิงล้านนาผ่านตัวแทนทางสังคม คือ ครอบครัว ศาสนา ความเชื่อผีปอบ่า กฎหมาย และชุมชน ซึ่งผู้หญิงล้านนายอมรับและแสดงบทบาท หน้าที่ และพัฒนาคุณลักษณะของตนตามเจตคติและแบบแผนของสังคม การศึกษาในที่นี่จะเป็นการศึกษาในภาพรวมของบทบาทและคุณลักษณะของผู้หญิงล้านนาในทุกชนชั้น และทุกช่วงวัย โดยจะศึกษาและวิเคราะห์บนฐานของบริบทของอาณาจักรล้านนาในยุคจารีต หรือกรอบเวลาคือช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-24 ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนล้านนาถูกจัดเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองของสยาม และได้้นำความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสู่ล้านนาอย่างมากมาย

ผลของการวิจัย

การอธิบายถึงกระบวนการขัดเกลาทางสังคมต่อคุณลักษณะของผู้หญิงล้านนาในช่วงเวลาที่เปลี่ยนผ่านไปหลายร้อยปีนั้นจำเป็นต้องทำความเข้าใจต่อบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตและแนวคิดของกลุ่มคน เพราะสิ่งเหล่านี้ล้วนส่งผลต่อโลกทัศน์ ทัศนคติ ค่านิยม และพฤติกรรมซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้างกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่ผู้คนจะเรียนรู้และเข้าใจต่อระเบียบกฎเกณฑ์ ความคาดหวัง ความเชื่อ และคุณค่าของระบบสังคมมาพัฒนาตนเองให้มีคุณลักษณะต่าง ๆ ตามที่สังคมยอมรับ (Little, 2016) และที่น่าสนใจคือการขัดเกลาทางสังคมได้นำไปสู่การแสดงบทบาท หน้าที่ และคุณลักษณะของผู้หญิงล้านนาตามบรรทัดฐานที่สังคมต้องการ โดยผู้หญิงล้านนาเรียนรู้และยอมรับ ทัศนคติ แบบแผนและค่านิยมของสังคมมาพัฒนาตนเองตามที่สังคมคาดหวัง

ในที่นี้จะแบ่งเนื้อหาเป็นสองส่วนคือ ส่วนแรกเป็นการศึกษาถึงบริบทด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของอาณาจักรล้านนาในยุคจารีตเพื่อให้เข้าใจต่อโครงสร้างบริบทของสังคมล้านนาตามกรอบ

การศึกษาที่วางไว้ และส่วนที่สองจะเป็นการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการขัดเกลาทางสังคมต่อบทบาทและคุณลักษณะของผู้หญิงล้านนา

1. บริบทของอาณาจักรล้านนาในยุคจารีต

บริบทด้านการเมืองของล้านนาคจารีต

อาณาจักรล้านนาก่อตั้งขึ้นจากการรวบรวมแคว้นและนครรัฐที่เกิดขึ้นก่อนหน้าเข้าด้วยกัน และสถาปนาเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางอำนาจในปี พ.ศ.1839 จุดเริ่มต้นของอาณาจักรเกิดขึ้นการรวมแคว้นใหญ่สองแคว้นเข้าด้วยกันคือ แคว้นโยน ในบริเวณลุ่มแม่น้ำกกและอิง และแคว้นทริภุญไชย ในลุ่มแม่น้ำปิง จากนั้นจึงขยายอำนาจไปสู่เมืองทางตอนเหนือ เช่น เชียงตุง เมืองนาย และพะเยา ต่อมาประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 ได้ขยายไปครอบครองเมืองแพร่ และน่าน อันถือเป็นช่วงเวลาอาณาจักรล้านนาตั้งมั่นได้อย่างมั่นคง

การเมืองการปกครองของล้านนาสามารถแบ่งตามพัฒนาการเป็น 3 สมัย คือ

1) สมัยสร้างอาณาจักร (พ.ศ. 1939 - 1989) ในอาณาจักรล้านนาช่วงเวลานี้อยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์มังราย การก่อตั้งอาณาจักรล้านนาเป็นผลจากการรวมแคว้นทริภุญไชยกับแคว้นโยน แล้วสถาปนาเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางอาณาจักรในปี พ.ศ. 1839 โดยมีพระญามังรายปฐมกษัตริย์ และต่อมาได้มีการรวบรวมหัวเมืองต่าง ๆ ขยายอำนาจและสร้างโครงสร้างพื้นฐานของอาณาจักรล้านนา รวมถึงรับพุทธศาสนานิกายเถรวาทหรือนิกายลังกาวงศ์เข้ามาประดิษฐานในดินแดนล้านนาอีกด้วย

2) สมัยภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ. 2101 - 2317) อาณาจักรล้านนาโดยเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรแพ้สงครามและตกเป็นเมืองประเทศราชของอาณาจักรพม่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2101-2317 พบว่าภายใต้การปกครองของพม่าที่ปรับรูปแบบการปกครองจากแบบหัวเมืองประเทศราชไปเป็นการปกครองอย่างเข้มงวดภายใต้ผู้ปกครองที่ส่งมาจากพม่า

3) สมัยภายใต้อำนาจการปกครองของสยามสมัยรัตนโกสินทร์นับตั้งแต่สมัยพระเจ้ากาวิละ หรือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2285 เป็นต้นมาที่สร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับอาณาจักรล้านนาอย่างมากมา โดยเฉพาะหลังการปฏิรูปการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ. 2442 ที่ส่งผลต่ออาณาจักรล้านนาในทุกด้าน ทั้งด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตาม การเสนอคำอธิบายต่อความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในทางประวัติศาสตร์การเมืองบนฐานคิดของเจตคติ และบรรทัดฐานของสังคมที่ว่ารัฐสมัยโบราณสัมพันธ์กับผู้ชายมากกว่าผู้หญิง เพราะผู้ชายถูกเกณฑ์แรงงานทำให้สัมพันธ์กับระบบมุลนายและราชการ ขณะที่ผู้หญิงสัมพันธ์กับบ้านและชุมชน รูปแบบของความคาดหวังต่อบทบาททั้งสองเพศจึงแตกต่างกันตามพื้นที่ที่สัมพันธ์อยู่ ประกอบกับเหตุผลที่ว่าผู้ชายในสังคมอนุชาคเนย์มักถูกปลูกฝังและถูกคาดหวังให้เล่าเรียนหนังสือเพื่อความเจริญก้าวหน้าทางหน้าที่ราชการ ขณะที่ผู้หญิงมีหน้าที่หลักในการทำงานบ้านและการทำมาหากินอื่น ๆ เพื่อจุนเจือครอบครัว ผู้หญิงจึงมีบทบาทด้านการเมืองค่อนข้างจำกัดกว่าผู้ชาย

จากการศึกษาในบริบทล้านนาคจารีตนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการจะตัดสินว่าผู้หญิงภายใต้พื้นที่ทางการเมืองที่ผู้หญิงมีบทบาทค่อนข้างน้อย ผู้หญิงถูกกดขี่ทางเพศอย่างสิ้นเชิง เพราะจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เช่น เอกสารของจีนสมัยราชวงศ์หยวนได้บันทึกชื่อเรียกของอาณาจักรล้านนาว่า “ปาไปซีฟู”

ที่แปลว่า “เมือง 800 ชายา” และได้ขยายความว่า “องค์ประมุขของประเทศนี้มีชายาแปดร้อยนางและแต่ละนางปกครองหนึ่งใจ”² ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์และเจตคติทางการเมืองต่อการจัดรูปแบบการปกครองของล้านนาที่ผู้หญิงมีส่วนร่วมทางการปกครองในฐานะตัวแทนการปกครองหรือผู้ปกครองร่วม เช่น พระญาแสนภูทรงโปรดฯ ให้พระมารดาของพระองค์และพระโอรสครองเมืองเชียงใหม่ ส่วนพระองค์เสด็จไปประทับที่เมืองเชียงแสน (แสง มนวิฑูร, 2517) ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานของล้านนาเอง เช่น ตำนาน จารึก พงศาวดาร และกฎหมายโบราณ ยังปรากฏบทบาทของผู้หญิงทางการเมือง อาทิ ฐานะกษัตริย์ เช่น พระนางจิริประภาเทวี (พ.ศ. 2088-2089) และพระนางวิสุทธิเทวี (พ.ศ. 2107-2121) พระมารดาหรือพระมเหสีที่มีบทบาทร่วมทางการปกครอง เช่น มหาเทวีตีโลกจุฑาเทวีทรงสนับสนุนพระโอรสคือ พระเจ้าสามฝั่งแกนขึ้นปกครองเมืองเชียงใหม่ หรือพระมหาเทวีเจ้าบทบาทในการสร้างวัดอุปถัมภ์ศาสนา เป็นต้น

ทั้งนี้ น่าจะเป็นผลมาจากการที่พื้นฐานของสังคมล้านนาผู้หญิงมีส่วนร่วมสำคัญต่อระบบพิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติในฐานะผู้ประกอบพิธีกรรมรวมถึงมีส่วนร่วมสำคัญในระบบการผลิตทางเศรษฐกิจ (Ratana, 2009) การยอมรับต่อบทบาทของผู้หญิงจึงถูกถ่ายทอดผ่านตัวแทนทางสังคม (agent of socialization) ที่สำคัญคือ ระบบความเชื่อและความสัมพันธ์ในครอบครัวที่ผลิตซ้ำทัศนคติดังกล่าว

บริบทด้านเศรษฐกิจของล้านนายุคจารีต

จากการศึกษาพบว่าล้านนากายใต้การปกครองของราชวงศ์มังรายจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนักในรูปแบบการผลิตและวิถีชีวิตทางสังคม รวมถึงระบบกฎหมายที่ยังคงมีความสืบเนื่องกัน เห็นได้จากข้อกฎหมายที่ใช้ปกครองบ้านเมืองมีความเปลี่ยนแปลงจากเดิมไปเพียงเล็กน้อยเท่านั้น (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2520) คือ เป็นวิถีชีวิตภายใต้สภาพเศรษฐกิจแบบพอเพียงซึ่งส่งผลให้ความสัมพันธ์ของคนในสังคมอยู่ในรูปของความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและชุมชน เพราะภายใต้การผลิตที่พึ่งพาแรงงานตามธรรมชาติและสิ้นขั้นตอนการผลิตที่ไม่ซับซ้อน (ประเสริฐ ณ นคร, 2513) ทำให้สมาชิกภายในชุมชนต้องช่วยเหลือกันในการทำมาหากิน ลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวเห็นได้ชัดจากประเพณี “เอามื้อเอารวัน”³ ที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนต่อการผลิต และด้วยวิถีการผลิตดังกล่าวส่งผลให้โครงสร้างทางสังคมมีลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์และเครือญาติ (kinship) ซึ่งในประเด็นดังกล่าว ผู้วิจัยมีความเห็นว่าระบบการผลิตดังกล่าวน่าจะส่งผลให้การดำเนินกิจกรรมในชีวิตประจำวันของผู้หญิงชนชั้นสูงและผู้หญิงชาวบ้านไม่แตกต่างกันมากนักเพราะเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ การผลิตเครื่องอุปโภคและบริโภคเพื่อไว้ใช้เองจึงเป็นเรื่องปกติในครอบครัว เช่น การทอผ้า โดยพบว่ามีเจ้านายผู้หญิงล้านนาทอผ้าใช้เองเช่นกัน (พรธนิภา อภิญาพงศ์, 2535) พื้นฐานเศรษฐกิจอีกประการคือการค้า จากการศึกษารายชื่อของล้านนาในทางเศรษฐกิจพบว่าขณะที่ผู้ชายมีบทบาทการค้าโดยเฉพาะการค้าทางไกล ผู้หญิงก็มีบทบาททางการค้าในทุกระดับชั้น เช่นกัน อาทิ เจ้าอุบลวรรณที่ทรงทำธุรกิจป่าไม้กับบริษัทอังกฤษและมีการติดต่อการค้าทางไกลแบบการค้าวัวต่าง (วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, 2539) หรือแม้แต่ผู้หญิงชาวบ้านก็มีบทบาทการค้าในระดับชุมชนเช่นกัน นอกจากนี้ การที่ตลาดเป็นแหล่งแลกเปลี่ยน

² หมายถึง “พันทนา” หรือหน่วยของระบบการปกครองของอาณาจักรล้านนาซึ่งได้รับอิทธิพลจากรูปแบบการปกครองของจีนสมัยราชวงศ์มองโกล (Grabowsky, 2004)

³ ประเพณีการเอามื้อเอารวันเป็นวิถีจัดการระบบแรงงานในล้านนาโดยอาศัยรูปแบบการแลกเปลี่ยนแรงงานเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการเพาะปลูกเก็บเกี่ยว หรือการจัดทำเหมืองฝายซึ่งเป็นการจัดการน้ำของล้านนาก็มีการเอามื้อเอารวัน เช่นการเอามื้อเอารวันเกี่ยวข้าวเอามื้อเอารวันขุดลอกเหมืองฝาย เป็นต้น

สินค้าที่สำคัญในระบบเศรษฐกิจของล้านนา ส่งผลให้ผู้หญิงมีบทบาทในการทำมาหากิน และมีส่วนร่วมในทางเศรษฐกิจของครอบครัว โดยพบว่าส่วนใหญ่แล้วผู้ค้าในตลาดมักเป็นผู้หญิง และสินค้าที่นำมาขายมักเป็นสินค้าอุปโภคและบริโภค ดังปรากฏในบันทึกของมิชชันนารีชื่อ ดร. วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์ บันทึกว่า “ผู้หญิงจะตื่นตั้งแต่เช้าไปตลาด หาเบียด ทำงานส่งสรค์ พุดคุยกับเพื่อน ๆ ที่เป็นแม่ค้าด้วยกันก่อนกลับบ้าน” (Dodd, 1996)

จากวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับวิถีการผลิตเช่นนี้ส่งผลให้เกิดเป็นค่านิยมและทัศนคติของสังคมต่อคุณลักษณะพึงประสงค์ของผู้หญิงล้านนา และถูกนำไปใช้เป็นเครื่องมือกำหนดบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงต่อครอบครัวและชุมชน เช่น ความคาดหวังต่อบทบาทและหน้าที่ในฐานะภรรยาและแม่ที่มีหน้าที่ดูแลบ้านเรือน เลี้ยงดูอบรมสมาชิกในครอบครัว รับผิดชอบการผลิตเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น ผ้าทอ จักสาน ฯลฯ คุณลักษณะของผู้หญิงที่ดีจึงเป็นผู้หญิงที่ขยันขันแข็ง ประหยัดอดออม ซึ่งคุณลักษณะดังกล่าวของผู้หญิงสัมพันธ์กับบทบาททางเศรษฐกิจของผู้หญิงที่ผู้หญิงมีภาระหน้าที่รับผิดชอบทั้งการผลิตและการค้าขาย การเป็นหน่วยการผลิตในบริบทเศรษฐกิจที่อาศัยแรงงานเป็นพื้นฐานจำเป็นต้องมีคุณลักษณะขยันขันแข็งในการทำงาน ไม่เกียจคร้าน ประหยัดอดออม ซึ่งค่านิยมดังกล่าวได้ส่งทอดผ่านเครื่องมือที่เป็นตัวแทน (agent) ในการกล่อมเกลาคิดทางสังคมต่อความคาดหวังบทบาทของผู้หญิง อาทิ วรรณกรรมคำชอของล้านนาที่มักมีเนื้อเรื่องที่พูดถึงคุณลักษณะและบทบาทของผู้หญิงในลักษณะเดียวกัน เช่น เจ้าสุวัตร ที่มีเนื้อเรื่องที่แสดงถึงความคาดหวังของสังคมต่อหน้าที่ของผู้หญิงซึ่งสัมพันธ์กับการผลิตและครอบครัว อาทิ ความตอนอุษาสีสอนนางบัวคำถึงคุณลักษณะที่ดีของผู้หญิง เช่น รู้จักทอผ้า ขยันหมั่นเพียร ดูแลบ้านเรือนและสามี เป็นต้น

บริบทด้านสังคมวัฒนธรรมของล้านนายุคจารีต

โครงสร้างของความสัมพันธ์ทางสังคมล้านนา กล่าวคือ การที่สังคมล้านนามีโครงสร้างความสัมพันธ์แบบเครือญาติผ่านทางสายผู้หญิง แบบแผนทางสังคมดังกล่าวเป็นเครื่องมือที่ขัดเกลามหาบทบาทของผู้หญิงล้านนาให้สอดคล้องกับบทบาทและหน้าที่ในครอบครัวเพราะผู้หญิงเป็นฝ่ายที่สัมพันธ์กับบ้าน ประเด็นนี้สามารถอธิบายได้โดยโครงสร้างทางสังคมล้านนายุคจารีตที่ภายใต้ระบบการเกณฑ์แรงงานที่ไพร่ชายทุกคนต้องไปเข้าเวรรับใช้บ้านเมืองและมูลนายต้นสังกัดทั้งในยามสงบและยามสงคราม ส่วนไพร่หญิงส่วนใหญ่จะได้รับการงดเว้นจากหน้าที่ดังกล่าว ในขณะที่เดียวกันการเข้าเวรของไพร่ชายส่งผลให้ผู้หญิงมีหน้าที่หลักคือต้องอยู่ดูแลครอบครัวและกิจการในบ้านเรือนรวมถึงต้องทำงานหาเลี้ยงครอบครัวด้วย ปรากฏในกฎหมายว่าเมื่อสามีเข้าเวรนั้นภรรยาต้องมีภาระส่งข่าวให้สามีตลอดเวลาที่เข้าเวรด้วย “...ให้เมียส่งข่าวห่อเมื่อถึงเวรมาทำงานให้นายตน...” (ประเสริฐ ฐ นคร, 2513) อย่างไรก็ตาม นอกจากผู้ชายในฐานะไพร่ซึ่งถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อรับใช้รัฐแล้ว พบว่าผู้ชายยังมีบทบาทในทางการค้าโดยเฉพาะการค้าทางไกลที่เรียกว่า “การค้าวัวต่าง” การเดินทางเพื่อค้าขายดังกล่าวทำให้ผู้ชายต้องจากเรือนไปเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ส่วนใหญ่แล้วจะเดินทางค้าขายหลังฤดูเก็บเกี่ยวและจะกลับมาอีกครั้งก่อนฤดูปลูกข้าวในรอบถัดไป

จากโครงสร้างทางสังคมดังกล่าวส่งผลให้ความคาดหวังต่อบทบาทของผู้หญิงล้านนาในครอบครัวจึงมิใช่แค่การดูแลครัวเรือนเท่านั้นแต่ยังหมายถึงความรับผิดชอบต่อครอบครัวทั้งหมด ทั้งบทบาทในการตัดสินใจเกี่ยวกับครอบครัว และการเลี้ยงดูครอบครัวเมื่อสามีไม่อยู่ หรืออาจเรียกว่าผู้หญิงล้านนามีบทบาทในการควบคุมปัจจัยพื้นฐานของครอบครัว ทั้งการดูแลครัวเรือน หรือการทำมาหากินเพื่อเลี้ยงดูครอบครัว อันเป็นการสร้างองค์ความรู้ในการดูแลสมาชิกของครอบครัวในเรื่องอาหาร เครื่องนุ่งห่ม และแม่แต่ยารักษาโรค โดยมีเครื่องมือที่สะท้อนค่านิยมของสังคมต่อการกำหนดบทบาทดังกล่าวของผู้หญิง เช่น เพลงกล่อมเด็กล้านนาหลายบท

ที่กล่าวถึงบทบาทของแม่ที่ต้องดูแลและทำงานทั้งงานในบ้าน และในไร่นา เก็บหาอาหารและพืชผักต่าง ๆ เพื่อนำมาประกอบเป็นอาหารหรือเพื่อนำไปขายที่ตลาดเพื่อเลี้ยงดูครอบครัว รวมถึงเสาะหายามารักษาโรคของลูก (พรธนะเพ็ญ เครือไทย, 2552)

การที่ชนบทรวมเนียนและจารีตประเพณีของล้านนามีรากฐานมาจากพุทธศาสนาทำให้ชนบทรวมเนียนต่าง ๆ เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาอย่างแยกกันไม่ออกจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนในสังคม เช่น ประเพณีทำบุญปอย ประเพณีตั้งธรรมหลวง เป็นต้น ทั้งยังนำคำสอนทางพุทธศาสนามาใช้เพื่อการขัดเกลาและควบคุมความประพฤติของคนในสังคมด้วย เช่น ในกฎหมายล้านนาปรากฏข้อห้ามที่สอดคล้องกับคำสอนของศาสนา นอกจากนี้ความเชื่อทางศาสนาพุทธยังเป็นตัวแทน (agent) ในการกล่อมเกลาคำคิดของผู้คนให้ยอมรับปฏิบัติจนกลายเป็นแบบแผนหรือบรรทัดฐานทางสังคมโดยส่งผ่านการอบรมสั่งสอนในครอบครัวโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับคุณลักษณะของผู้หญิง เช่น คุณสมบัติที่ดีของผู้หญิงคือต้องเป็นผู้ที่ยึดมั่นในคำสอนของพุทธศาสนาผ่านพฤติกรรมที่ดีด้วยการหมั่นทำความดี รักษาศีล อุปถัมภ์ศาสนา ตักบาตรทำบุญ มีความกตัญญูรู้คุณ และเป็นที่น่าสนใจคือ กฎหมายล้านนาถูกนำมาใช้เป็นตัวแทนในการสืบทอดเจตคติดีด้วยเช่นกัน เช่น กฎหมายลักษณะมรดกที่กำหนดสิทธิการรับมรดกจากการเลี้ยงดูพ่อแม่ยามแก่เฒ่าพร้อมกับยังต้องตกรอกเพราะอกตัญญูต่อบุพการีอีกด้วย (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและลมูล จันทน์หอม, 2528)

นอกจากนี้ วิถีชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมของล้านนายังวางอยู่บนระบบความเชื่อผีปู่ย่าหรือผีบรรพบุรุษ ซึ่งมีผลต่อพฤติกรรมทางสังคมของคนล้านนาอย่างสูงโดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างเพศของชายหญิง เพราะระบบความคิดเกี่ยวกับผู้หญิงในสังคมล้านนาสัมพันธ์กับคติความเชื่อเรื่องสายผีหรือผีปู่ย่า ซึ่ง Cohen and Wijeyewardene (1984) กล่าวว่าภายใต้บริบทของล้านนาคติความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าหมายถึง วิญญาณของบรรพบุรุษซึ่งสืบทอดผ่านสายตระกูลผู้หญิง (matriline) และระบบของครอบครัวที่ลูกสาวเป็นผู้รักษาและสืบทอดทรัพย์มรดกของครอบครัว หรือที่เรียกว่าระบบการสืบทอดผ่านสายตระกูลผู้หญิงที่เมื่อแต่งงานแล้วฝ่ายชายต้องเข้ามาอาศัยในเรือนของฝ่ายหญิงและกลายเป็นสมาชิกในครอบครัวฝ่ายหญิงผ่านการเช่นไหว้ผีปู่ย่า โดยมีนัยเพื่อให้ผีปู่ย่าหรือผีบรรพบุรุษของฝ่ายหญิงยอมรับเข้าเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวและกลายเป็นหนึ่งในเครือญาติของสายตระกูลฝ่ายหญิง คติเรื่องผีปู่ย่าส่งผลต่อการสร้างแบบแผนทางสังคมของล้านนา และเป็นตัวแทนทางสังคมที่ทั้งกล่อมเกลาคำคิดและขัดเกลาบทบาทของผู้หญิงล้านนาโดยเฉพาะบทบาทต่อการเชื่อมโยงความสัมพันธ์แบบเครือญาติผ่านการสืบทอดสายตระกูลของผู้หญิงจากมารดาสู่ลูกสาว ผู้หญิงจึงมีบทบาทในครอบครัวค่อนข้างสูง ทั้งการจัดการงานบ้านที่รวมไปถึงระบบเศรษฐกิจในครัวเรือนอีกด้วย

2. กระบวนการขัดเกลาทางสังคมต่อบทบาทและคุณลักษณะของผู้หญิงล้านนา

คุณลักษณะของผู้หญิงล้านนาในฐานะมารดา

บทบาทของผู้หญิงในฐานะมารดาเป็นบทบาทที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของผู้หญิงที่ทำให้กำเนิดชีวิตที่ธรรมชาติมอบให้เฉพาะเพศหญิงเท่านั้น ผู้หญิงในฐานะมารดายังมีหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนสมาชิกในครอบครัว ความสำคัญของผู้หญิงในฐานะมารดาจึงมิใช่แค่เป็นผู้ปฏิบัติตามความคาดหวังของสังคมเท่านั้นแต่ยังรวมถึงการเป็นต้นแบบของคุณลักษณะที่ดีแก่สมาชิกครอบครัวด้วย เพราะด้วยบทบาทของมารดานั้นในด้านหนึ่งคือตัวแทนทางสังคม (agent) ที่จะเป็นผู้ถ่ายทอดและผลิตซ้ำการขัดเกลาทางสังคมเพื่อปมเพาะหรือการพัฒนาบุตรให้มีคุณลักษณะที่ดีตามแบบแผนของสังคม เพื่อให้เป็นสมาชิกที่ดีมีมโนสำนึกและไม่สร้างปัญหาแก่สังคม

และมีพฤติกรรมและความคิดที่ติงตามอุดมคติที่สังคมพึงประสงค์ (Lickona, 1991: 65) ดังนั้นคุณลักษณะของผู้หญิงในฐานะมารดาจึงถูกขัดเกลาผ่านกระบวนการทางสังคมอย่างลึกซึ้งผ่านตัวแทนทางสังคม (agent) ที่สำคัญและเป็นรากฐานของสังคมล้านนานั้นคือ สถาบันศาสนา และการขัดเกลานี้ได้กลายเป็นบรรทัดฐานของสังคมที่ผู้หญิงในฐานะมารดาทุกคนยอมรับและปฏิบัติตาม

- คุณลักษณะในฐานะเป็นพรหมของบุตร

ในฐานะของมารดาตามคำสอนในศาสนาพุทธนั้นยกย่องมารดาในฐานะเป็นพรหมของบุตร ซึ่งได้กลายเป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่มารดาคือผู้เลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนบุตรธิดาให้เติบโตใหญ่และเป็นคนดี ซึ่งเป็นหน้าที่สำคัญที่ผู้หญิงต้องรับผิดชอบต่อสังคมมาทุกยุคสมัย โดยบทบาทและหน้าที่ที่สำคัญของมารดาที่สังคมคาดหวังในฐานะพรหมของบุตรคือ มารดาต้องเป็นผู้ที่ประกอบด้วยพรหมวิหาร 4 ประการคือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ซึ่งธรรมทั้ง 4 ประการนี้ ทางพุทธศาสนากล่าวว่าเพราะมารดาเป็นผู้ให้ ไม่มีข้อใดที่แสดงว่ามารดาต้องการสิ่งใดจากลูก นอกจากนี้ หน้าที่ของมารดาคือเป็นผู้ที่อุปการะเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนบุตร⁴ เพราะนอกจากมารดาจะเป็นผู้ประคบประหงมเลี้ยงดูลูกตั้งแต่อยู่ในครรภ์จนเติบโตแล้วมารดา ยังถือเป็นครูคนแรกในชีวิตของลูก ดังนั้นบทบาทของมารดา ยังเป็นทั้งผู้ที่ทำให้การอบรมสั่งสอนแนะนำให้ลูกรู้จักโลก นอกจากนี้ตามทัศนะในพุทธศาสนาแล้วมารดา ยังเป็นมิตรสนิทของลูกอีกด้วย⁵

จากกฎหมายลักษณะมรดกของล้านนาได้สะท้อนถึงการยอมรับจากสังคมต่อคุณลักษณะของการเป็นมารดาในฐานะพรหมของบุตร เช่นกรณีการแบ่งมรดกกระหว่างบุตรที่เกิดจากการแต่งงานครั้งก่อนกับครั้งใหม่ จากเกณฑ์การพิจารณาคดีจะเห็นว่ากฎหมายให้สิทธิแก่ลูกที่ติดมารดาจากการแต่งงานครั้งก่อนให้ได้รับมรดกจากมารดาภายหลังแต่งงานใหม่เสมอ ส่วนสัดส่วนของการแบ่งมรดกแก่ลูกติดมารดาว่าจะได้มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับวิธีการแต่งงานว่าภายหลังแต่งงานใหม่ มารดาเป็นเจ้าของเรือน หรือมารดาย้ายไปอยู่ในเรือนสามีใหม่ หากว่ามารดาเป็นเจ้าของเรือน ลูกติดมารดาจะได้รับมรดกในสัดส่วนที่เท่ากัน แต่หากมารดาย้ายไปอยู่เรือนสามี ลูกที่เกิดจากการแต่งงานครั้งใหม่จะได้มรดกมากกว่าครึ่งหนึ่ง อย่างไรก็ตามในฐานะมารดาที่เลี้ยงดูบุตรธิดา ผู้หญิงจึงมีสิทธิมอบมรดกแก่ลูกไม่ว่าจะเกิดจากการแต่งงานครั้งใดก็ตาม (ประเสริฐ ฐ นคร, 2513: 26)

นอกจากนี้ บทบาทของผู้หญิงล้านนาในฐานะมารดาที่เป็นตัวแทนในกระบวนการขัดเกลาทางสังคมยังเป็นอีกหนึ่งคุณลักษณะที่ผู้หญิงล้านน่านำมาอยู่ในบุคลิกภาพของตนเอง ขณะที่ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงล้านนาเป็นมารดาที่มีบทบาทในการกล่อมเกลาและผลิตซ้ำทางความคิดแก่สมาชิกในครอบครัวอย่างมาก เห็นได้จากบันทึกของมิชชันนารีชาวอเมริกาที่เข้ามาเผยแผ่คริสต์ศาสนาในล้านนาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ได้ตั้งข้อสังเกตว่ามารดามีอิทธิพลต่อการตัดสินใจในครอบครัว โดยเฉพาะบทบาทในการถ่ายทอดอุดมการณ์แก่ลูก ๆ ผ่านการอบรมเลี้ยงดู (McGilvary, 1912: 178)

คุณลักษณะของผู้หญิงล้านนาในฐานะภรรยา

จากการศึกษาทัศนคติต่อผู้หญิงทั้งในสังคมอินเดียและจีนโบราณพบว่าบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงสัมพันธ์กับความสุขของครอบครัว (Ratana, 2009) และหากพิจารณาว่านั่นคือเจตคติของสังคมบนการรับรู้ต่อความสัมพันธ์ระหว่างเพศ จะเห็นว่าเจตคติดังกล่าวถูกผลิตซ้ำผ่านตัวแทนทางสังคมผ่านความเชื่อ คำสอน

⁴ The Sigalovada Suttanta: The Sigala Homily 28 / 188.

⁵ มิตตสูตร. สง. ส. 15 /163.

และครอบครัวจนกลายเป็นค่านิยมทั่วไปที่ปรากฏในทุกสังคมเช่นเดียวกับที่สังคมล้านนาคาดหวังให้ผู้หญิงมีหน้าที่ดูแลครอบครัวให้มีความสุขเพราะครอบครัวคือพื้นฐานของการดำรงชีวิตของทุกคน นอกจากนี้ ความคาดหวังทางสังคมต่อคุณลักษณะผู้หญิงล้านนาในฐานะภรรยาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตซึ่งสัมพันธ์กับวิถีการผลิตและโครงสร้างทางสังคม และยังถูกนำไปใช้เป็นตัวชี้วัดในการกำหนดบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงต่อครอบครัวผ่านตัวแทนทางสังคมที่ทำหน้าที่ขัดเกลาคำคิดและวิถีปฏิบัติของผู้หญิงที่สัมพันธ์กับครอบครัว

- คุณลักษณะด้านความซื่อสัตย์

จากการศึกษาพบว่ากระบวนการขัดเกลากลางสังคมต่อคุณลักษณะของผู้หญิงในฐานะภรรยาที่สัมพันธ์กับครอบครัวถูกผลิตซ้ำและเน้นย้ำผ่านตัวแทนในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งส่งผลให้ผู้หญิงที่เป็นภรรยาถูกกำหนดให้มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามที่สังคมต้องการและกลายเป็นแบบแผนทางสังคมซึ่งพบว่าผู้หญิงที่เป็นภรรยาชอบรับและนำมาอยู่ในบุคลิกภาพของตนเอง

ตัวแทนที่สำคัญในการกล่อมเกลาคำคิดทางสังคมจนกลายเป็นค่านิยมสำคัญต่อคุณลักษณะการเป็นภรรยา ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในงานวรรณกรรมของล้านนาซึ่งทำให้ค่านิยมดังกล่าวแพร่หลายในสังคมทั่วไป เช่นวรรณกรรมเรื่องพรหมจักร ซึ่งเป็นวรรณกรรมล้านนาที่รับอิทธิพลจากมหากาพย์รามายณะจากอินเดีย (หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า รามเกียรติ์ฉบับล้านนา) แม้รายละเอียดบางประการในพรหมจักรจะมีความแตกต่างจากมหากาพย์ต้นฉบับของอินเดีย เช่นในพรหมจักรได้ชี้แจงว่าพระพุทธรูปเจ้าเป็นผู้ตรัสเทศนาชาดกเรื่องพรหมจักรสั่งสอนแก่พระสงฆ์สาวก หรือการจัดลำดับเหตุการณ์สำคัญ เป็นต้น แต่สิ่งหนึ่งซึ่งวรรณกรรมเรื่องพรหมจักรเน้นย้ำเช่นเดียวกับรามายณะคือ บทบาทและพฤติกรรมของนางสีดาที่ถูกยกย่องเสมอคือความซื่อสัตย์ต่อสามีคือพระราม และพบว่าในล้านนามีวรรณกรรมเรื่องนี้หลายฉบับ แต่ละฉบับอาจมีความแตกต่างกันบ้าง แต่กระนั้นสิ่งหนึ่งที่นำเสนอและมีลักษณะเหมือนกันคือ คุณลักษณะของความเป็นภรรยาที่ดีของนางสีดาที่สำคัญคือความซื่อสัตย์ที่นางสีดามีต่อพระราม และหากว่าจุดมุ่งหมายของการแต่งรามเกียรติ์ฉบับล้านนาเพื่อเป็นอุทาหรณ์ของการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ และมักนำไปใช้สำหรับเทศน์หรืออ่านให้คนฟังในโอกาสต่าง ๆ แล้ว บทบาทของผู้หญิงในฐานะภรรยาที่ดีเช่นนางสีดาจึงกลายเป็นคุณลักษณะของภรรยาในอุดมคติและกลายเป็นบรรทัดฐานของสังคมที่ผู้หญิงล้านนาทุกคนควรเป็น

นอกจากนี้คุณลักษณะพึงประสงค์ของการเป็นภรรยาซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนผ่านตัวแทนที่มีบทบาทในการขัดเกลากฎกรรมของคนในสังคมอย่างเป็นรูปธรรมที่สุดนั่นคือ กฎหมาย พบว่ากฎหมายล้านนาโบราณในหมวดของกฎหมายครอบครัว ปรากฏการกล่าวโทษผู้หญิงร้ายกว่าคือผู้ชายที่คบชู้ผู้ชายเพราะผิดศีลธรรมและถือว่าความผิดที่เกิดจากการไม่ซื่อสัตย์ต่อสามีต้องได้รับโทษหนักทั้งการปรับ การขายเป็นทาส หรือการประจานต่อสังคมในลักษณะต่าง ๆ เช่น การโกนศีรษะ การตัดหู การลักหน้าผาก (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และลมุล จันทน์หอม, 2528) และกฎหมายยังกล่าวโทษถึงชาติหน้าด้วยการคบชู้จะทำให้ไม่สามารถเกิดใหม่เป็นชายได้ (อานนท์ กาญจนพันธ์และคณะ, 2526) หรือแม้แต่ศาสนาพุทธซึ่งเป็นตัวแทนทางสังคมที่ทรงพลังที่สุดในสังคมล้านนายุคจารีตยังปรากฏคำสอนว่าการคบชู้ผู้ชายเป็นการกระทำที่จะส่งผลให้ตกนรกหมกไหม้ไม่ได้ผู้ใดไม่ได้เกิด (Traibhumikatha, 1987)

การที่สังคมให้ความสำคัญและมุ่งเน้นในการขัดเกลากฎกรรมของผู้หญิงให้มีคุณลักษณะซื่อสัตย์และไม่คบชู้ จากการศึกษพบว่า การไม่ซื่อสัตย์ต่อสามีนอกจากจะมาจากเหตุผลทางศีลธรรมแล้ว ยังพบว่าพฤติกรรมดังกล่าวยังนำไปสู่การสูญเสียทรัพย์ในครัวเรือน เพราะผู้หญิงเป็นทั้งผู้หาและผู้เก็บทรัพย์ด้วยว่า

ผู้หญิงล้านนามีบทบาททางเศรษฐกิจ ดังปรากฏในสุภาสิตคำสอนของล้านนา เช่น โคลงวิthurสอนโลก ที่สอนว่าการคบชู้เป็นหนทางหนึ่งที่น่าไปสู่การสูญเสียทรัพย์สินเพราะผู้หญิงอาจเก็บงำทรัพย์สินนั้นไปให้ชู้ได้ (มณี พยอมยงค์, 2522) ดังนั้น จึงทำให้คุณลักษณะข้อดีเป็นคุณลักษณะพึงประสงค์ของผู้หญิงในฐานะภรรยาที่สังคมเน้นย้ำและปลูกฝังให้ประพฤติตามเสมอ

- คุณลักษณะการเคารพและเชื่อฟังสามี

คุณลักษณะของผู้หญิงในฐานะภรรยาที่ดีอันเป็นอุดมคติของคนในสังคมล้านนาอีกประการหนึ่ง คือ การเคารพและเชื่อฟังสามี โดยพบว่าในสังคมล้านนายุคจารีตได้ปลูกฝังค่านิยมดังกล่าวผ่านตัวแทน เช่น งานวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ ส่งผลให้เกิดการยอมรับและใช้เป็นบรรทัดฐานทางสังคมสำหรับการกำหนดคุณลักษณะเชิงคุณธรรมจริยธรรมของผู้หญิง อาทิ คุณลักษณะของนางมัทรีในวรรณกรรมชาดกเรื่อง เวลสันดรชาดก ซึ่งเป็นธรรมที่คนล้านนานิยมอย่างมากเพราะเชื่อว่าการฟังธรรมนี้จะได้รับอานิสงส์ผลบุญสูง ความนิยมในเวลสันดรชาดกส่งผลให้คุณลักษณะของนางมัทรีกลายเป็นแบบอย่างของพฤติกรรมของภรรยาที่ดีคือ เคารพยำเกรงและปรนนิบัติดูแลสามี และคงแพร่หลายกลายเป็นทัศนคติทางสังคมเกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้หญิงในฐานะภรรยาจนถูกนำไปอ้างอิงในวรรณกรรมคำสอนของล้านนา เช่น โคลงวิthurสอนโลก และพระลอสอนโลก ที่กล่าวว่า ภรรยาที่ดีต้องปรนนิบัติและเคารพสามีเหมือนกับนางมัทรีที่มีความเคารพต่อพระเวลสันดรจึงจะถูกต้องคลองธรรม และคงถูกนำไปใช้เป็นตัวอย่างในทางปฏิบัติในชีวิตครอบครัว เช่นพบในภาสิตล้านนาที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาจะต้องมีความเคารพนับถือต่อกัน เพราะจะนำมาซึ่งความสุขและความมั่งคั่งในชีวิตและครอบครัว (สมร เจนจิระ, 2547: 118)

- คุณลักษณะแม่เจ้าเรือน

ประเด็นที่น่าสนใจสำหรับกระบวนการขัดเกลาทางสังคมของคุณลักษณะผู้หญิงล้านนา คือ โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของล้านนามีลักษณะพิเศษซึ่งส่งผลต่อการสร้างทัศนคติและค่านิยมทางสังคมต่อคุณลักษณะของผู้หญิงที่สัมพันธ์กับครอบครัวในฐานะภรรยา กล่าวคือ การที่สังคมล้านนามีโครงสร้างความสัมพันธ์แบบเครือญาติผ่านทางสายผู้หญิงภายใต้ระบบความเชื่อเรื่องผีปู่ย่า ระบบดังกล่าวสอดคล้องกับบทบาทของผู้หญิงในครอบครัวเพราะผู้หญิงสัมพันธ์กับบ้าน สะท้อนให้เห็นว่าคุณลักษณะ “แม่เจ้าเรือน” ของผู้หญิงล้านนามีความสำคัญต่อการดูแลรักษาเรือนทั้งในความหมายของทรัพย์สิน และในความหมายของเรือนที่ครอบครัวทุกคนอยู่อาศัย ซึ่งสอดคล้องกับบทบัญญัติในกฎหมายโบราณที่ให้สิทธิแก่ผู้หญิงในการครอบครองทรัพย์สินของครอบครัว และรูปแบบของครอบครัวที่ผู้ชายมักจะย้ายเข้ามาอาศัยในเรือนของภรรยาหลังการแต่งงาน (ประเสริฐ ธิ นคร, 2524) ส่วนใหญ่เมื่อฝ่ายชายย้ายเข้ามาอยู่กับครอบครัวฝ่ายหญิงและทำมาหากินบนที่ดินของภรรยาแล้วจะอยู่ร่วมกับครอบครัวฝ่ายหญิงไปจนกว่าพี่น้องคนใดของฝ่ายหญิงจะแต่งงานและมีชายใหม่เข้ามาจึงจะย้ายออกไปอยู่ที่ทำกินใหม่ ซึ่งอาจอยู่บริเวณใกล้เคียงกับครอบครัวเดิม และที่น่าสนใจคือพบว่าสังคมล้านนายุคจารีตให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ของชายและหญิงผ่านตัวแทนที่เป็นครอบครัว เพราะมักจะมีคำสั่งสอนแก่ทั้งชายหญิงในฐานะลูกเขยและลูกสะใภ้ที่แต่งงานออกเรือนไปแล้วให้ปรนนิบัติดูแลพ่อแม่ของภรรยาหรือสามีของตนเหมือนพ่อแม่ของตนเอง และกล่าวว่าการกระทำดังกล่าวถือเป็นความถูกต้องตามประเพณี แนวคิดที่ใส่สามีในฐานะลูกเขยควรดูแลปรนนิบัติพ่อแม่ของภรรยาเช่นนี้แทบจะไม่ปรากฏในสังคมของอินเดียและจีน เพราะในสังคมอินเดียและจีนนั้นฝ่ายหญิงต้องย้ายไปอยู่บ้านของฝ่ายชายภายหลังแต่งงาน ขณะที่สังคมล้านนามีความยึดหยุ่นกว่า และความยึดหยุ่นกว่านี้ส่งผลให้พฤติกรรมของผู้ชายในฐานะผู้อยู่อาศัยในเรือนของภรรยาจำเป็นต้องประนีประนอมและปรับตัวให้เข้ากับ

ครอบครัวของฝ่ายหญิง ดังปรากฏว่ามีนิทานพื้นบ้านประเภทเงี้ยวหรือนิทานตลกที่ล้อเลียนพฤติกรรมและความสัมพันธ์ระหว่างลูกเขยกับพ่อตาแม่ยายเป็นจำนวนมากไม่น้อยทีเดียว ข้อกำหนดทั้งจากกฎหมายและรูปแบบโครงสร้างของครอบครัวของล้านนาผู้ตกกลายเป็นเครื่องมือในการขัดเกลาพฤติกรรมของผู้หญิงในฐานะภรรยาคือ ผู้หญิงมีบทบาทและหน้าที่ “ดูแลบ้านเรือน” ที่มีใช้แค่นัยของภรรยาที่ดูแลกิจกรรมในครัวเรือนและดูแลสมาชิกของครอบครัว เช่นการปรนนิบัติสามี ทำความสะอาดบ้านเรือน เลี้ยงลูกหรือทำอาหารเท่านั้น แต่ยังมีหมายถึงการเป็น “แม่เจ้าเรือน” ซึ่งมีบทบาทเป็น “เจ้าของเรือน” และมีหน้าที่ดูแลและสืบทอดทรัพย์มรดกของสายตระกูลของตนด้วย

คุณลักษณะของผู้หญิงล้านนาในฐานะหญิงสาว

- คุณลักษณะขยันหมั่นเพียร

วิถีการผลิตภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงของล้านนาส่งผลให้ความสัมพันธ์ของคนในสังคมอยู่ในรูปของความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและชุมชน และที่สำคัญคือภายใต้ระบบเศรษฐกิจเช่นนี้คงทำให้สมาชิกภายในครอบครัวต้องช่วยเหลือกันทำงานเพื่อการดำรงชีวิต ผู้หญิงจึงมีภาระหน้าที่รับผิดชอบในทางเศรษฐกิจและการผลิตของครอบครัวและชุมชน ลักษณะดังกล่าวมีผลต่อการสร้างบรรทัดฐานและค่านิยมทางสังคมต่อการเสนอคุณลักษณะพึงประสงค์ของผู้หญิง เช่น ผู้หญิงที่ดีคือคนที่ขยันขันแข็งในการทำงาน ไม่เกียจคร้าน เพราะจะเป็นพฤติกรรมที่สามารถดำรงและช่วยเหลือครอบครัวภายใต้ระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองที่ทุกคนต้องพึ่งพาและช่วยเหลือกัน และความคาดหวังของสังคมต่อความขยันขันแข็งในการทำงานของผู้หญิงยังสะท้อนให้เห็นจากข้อสังเกตของมิชชันนารีชาวอเมริกันที่เข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในล้านนา (Dodd, 1996: 306-307)

จากพื้นฐานของสังคมล้านนาที่นับถือศาสนาพุทธ ความเชื่อทางศาสนามีผลต่อทัศนคติทางสังคมที่นำไปสู่การขัดเกลาคุณลักษณะของผู้หญิงโดยเฉพาะในบทบาทและหน้าที่ของลูกสาวที่มีต่อครอบครัว เช่น ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงหน้าที่ของบุตร 5 สถาน หรือในประเพณี 6 ประการว่าพ่อแม่เลี้ยงลูกให้เติบโตใหญ่ก็หวังให้ดูแลปรนนิบัติพ่อแม่ยามแก่เฒ่าส่งผลต่อการสร้างทัศนคติและความคาดหวังต่อหน้าที่ของลูกสาวต้องปรนนิบัติพ่อแม่ยามแก่เฒ่า อันถือเป็นคุณลักษณะเชิงคุณธรรมจริยธรรมคือต้องมีความกตัญญูรู้คุณต่อบุพการี บรรทัดฐานทางสังคมนี้ยังปรากฏในกฎหมายโบราณล้านนาหลายฉบับ เช่น มังรายศาสตร์ ธรรมศาสตร์ราชกือนา กฎหมายวัดกาสีในหมวดลักษณะมรดกที่บัญญัติว่าลูกสาวที่อยู่เรือนเพื่อดูแลและรักษาทรัพย์สินของพ่อแม่จะได้รับส่วนแบ่งมรดกมากที่สุด และพบว่ามากกว่าลูกชายที่ไปบวชซึ่งถือว่าอาณิสสรจะช่วยพ่อแม่พ้นทุกข์อีกด้วย นอกจากนี้กฎหมายระบุว่าลูกหลานคนใดไม่ศรัทธาในพระรัตนตรัยหรือไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนและไม่ดูแลพ่อแม่ ไม่ให้สิทธิในการรับมรดกเพราะถือว่าผิดต่อโลกประเวณีและจะได้รับความวิบัติทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

- คุณลักษณะการรักษานวลสงวนตัว

การขัดเกลาทางสังคมต่อพฤติกรรมของผู้หญิงสาวในสังคมล้านนาที่ถูกกำหนดให้เป็นแบบแผนทางสังคมอีกประการหนึ่งคือ ผู้หญิงควรมีคุณลักษณะของการรักษานวลสงวนตัว โดยตัวแทนที่สังคมเลือกใช้เพื่อถ่ายทอดทัศนคติทางสังคมดังกล่าวคือ วรรณกรรมประเภทคำสอนของล้านนา เช่น คำสอนพระญาณมังราย โคลงเจ้าวิสุทธสอนหลาน และพระลอสอนโลก มักจะสอนว่าหญิงสาวที่ดีต้องรักษานวลสงวนตัว ไม่ควรชิงสุกก่อนห่ามจะเป็นบาปเพราะทำให้พ่อแม่เป็นทุกข์ และยังพบการปลูกฝังความคิดนี้ผ่านวรรณกรรมล้านนา เช่น ชีวิตาลีนคำ

ว่าการท้องไม่มีพ่อจะถูกเหยียดหยามจากสังคมและอาจทำให้เกิดอาเพศแก่บ้านเมืองได้ การลงโทษอาจถึงขั้นเนรเทศออกจากเมือง เพราะถือว่าเป็นการกระทำที่ขาดศีลธรรมสมควรแก่การถูกลงโทษขั้นรุนแรง หรือแม้แต่ในสุภาษิตล้านนาที่กล่าวสั่งสอนให้ผู้หญิงรักษนวลสงวนตัวและไม่ชิงสุกก่อนห่าม เช่น “อย่าไปกินก่อนทาน อย่าไปพามาจนแต่ง” เป็นต้น (สมร เจนจิละ, 2547) ซึ่งการปลูกฝังทัศนคติต่อคุณลักษณะพึงประสงค์ของผู้หญิงสาวที่รักษนวลสงวนตัวนอกจากจะใช้ตัวแทนเพื่อเป็นสื่อในการห้ามปรามและสั่งสอนแล้ว ยังเป็นการสร้างกรอบความสัมพันธ์ระหว่างเพศอีกด้วย

นอกจากนี้ สังคมล้านนายังใช้ตัวแทนที่เป็นระบบความเชื่อหลักของสังคมในการสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับเพศของชายหญิง นั่นคือ ความเชื่อเรื่องผีปู่ย่า หรือผีบรรพบุรุษเป็นเสมือนกรอบของระบบความสัมพันธ์ระหว่างเพศของชายหญิง กล่าวคือผีปู่ย่ามีอิทธิพลต่อการปฏิบัติตัวของลูกหลาน เช่น การจับจิ้งจกสว่างเกินผีปู่ย่าด้วยการไม่รักษนวลสงวนตัวของหญิงสาว จะทำให้ผีปู่ย่าไม่พอใจและลงโทษด้วยการอาจทำให้เจ็บป่วย ข้าวของสูญหาย หรือผลผลิตเสียหาย และในทางกลับกันผีบรรพบุรุษของผู้หญิงจะควบคุมมิให้ฝ่ายชายสว่างเกินฝ่ายหญิง ดังนั้นแม่หญิงชายจะอยู่ด้วยกันเพียงลำพัง และมีอิสระในการอุ้มบ่าวอุ้มสาว แต่กรอบของความสัมพันธ์กระทำได้เพียงการพูดคุยกเท่านั้น แต่จะไม่สามารถล่วงละเมิดผู้หญิงได้เพราะเป็นการกระทำล่วงเกินต่อผีปู่ย่าของฝ่ายหญิง การลงโทษที่ขึ้นอยู่กับความมากน้อยของพฤติกรรม เช่น หากขึ้นเตาะเนื้อต้องตัวถือเป็นเรื่องเสียหายเป็นการผิดผี ต้องมีการขอขมาต่อผี แต่หากกอดจูบกั้นอาจถึงขั้นเสียผีหรือใส่ผี ซึ่งฝ่ายชายต้องเสียเงินทองและข้าวของมาเสียค่าผี เป็นต้น ขณะเดียวกันสังคมล้านนาก็ได้สร้างระบบการคุ้มครองผู้หญิงมิให้ผู้ใดมาล่วงละเมิดทั้งทางกฎหมายที่ระบุอย่างชัดเจนถึงโทษที่ผู้ใดใช้อำนาจเพื่อล่วงละเมิดลูกสาวผู้อื่นโดยที่พ่อแม่ฝ่ายหญิงไม่ยินยอมด้วยการปรับไหมตามฐานานุรูปของครอบครัวฝ่ายหญิง เช่น ชนไปตรวจบ้านเมือง เห็นลูกสาวท่านพอใจพ่อแม่ไม่ยอมยกให้ จึงใช้อำนาจบังคับเอา มีโทษไหม 1,200 เงิน (ถิ่น รัตติกง, 2530) หรือ หากชายใดจับนมผู้หญิงสาวนอกเลื้อ 1 ข้าง ไหม 22,000 เบี้ย จับทั้งสองข้าง ไหม 33,000 เบี้ย (มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินทอง, 2518)

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าคุณลักษณะของผู้หญิงล้านนากฎได้ทัศนคติทางสังคมเกี่ยวกับ “การรักษนวลสงวนตัว” ของผู้หญิงล้านนามีนิยามแตกต่างจากแนวคิดเรื่อง “ความบริสุทธิ์” หรือ “พรหมจารี” ตามทัศนคติของสังคมต้นแบบของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เช่น จีนและอินเดียที่ถือว่าความบริสุทธิ์และพรหมจารีเป็นคุณลักษณะพิเศษของความเป็นหญิงที่ผู้ชายให้ความสำคัญ โดยทัศนคติเกี่ยวกับ “การรักษนวลสงวนตัว” ในสังคมล้านนานั้นอาจไม่เกี่ยวกับพรหมจารีหรือคุณค่าของความบริสุทธิ์ของผู้หญิง แต่เป็นเรื่องของ “สิทธิ” ที่ผู้หญิงทุกคนพึงมีแม้กระทั่งหญิงที่มีสามีแล้วก็ตาม และที่น่าสนใจคือการจะใช้สิทธินี้หรือไม่ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของผู้หญิงเอง กล่าวคือ สิทธิที่จะรักษนวลสงวนตัวจะสัมพันธ์กับผู้หญิงที่มีครอบครัวแล้วเป็นหลัก คือ ผู้หญิงในฐานะที่เป็นลูกสาวหรือผู้หญิงในฐานะภรรยาที่ห้ามมิให้ชายอื่นหรือชายที่มีเชื้อสามีมาล่วงละเมิดสิทธินี้ แนวคิดนี้ทำให้ผู้หญิงล้านนาที่มีครอบครัวแล้วก็สามารถ “รักษนวลสงวนตัว” ได้ตลอดชีวิตเพราะไม่เกี่ยวข้องกับ “พรหมจารี” แต่อย่างใด

บทสรุป

บริบทของล้านนสัมพันธ์กับแนวคิดทางพุทธศาสนา มีระบบเศรษฐกิจที่วางอยู่บนพื้นฐานของสภาพการผลิตทางเกษตรกรรมเป็นสำคัญ และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ผสมผสานระหว่างแนวคิดทางพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องผีและเรื่องเหนือธรรมชาติ (spirit cult and supernatural) ด้วยสภาพบริบท

ดังกล่าวมีผลอย่างสำคัญต่อกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (socialization) ที่เป็นการกล่อมเกลาทางความคิดของคนสำนึก รวมทั้งการที่คนในสังคมซึมซับเอาบรรทัดฐานและค่านิยมทางสังคมมาหล่อหลอมเป็นบุคลิกลักษณะของตนและเรียนรู้ในการปฏิบัติตนตามบทบาทและภาระหน้าที่ทางสังคม

ในกรณีของคุณลักษณะของผู้หญิงสำนึกนั้นการขัดเกลาทางสังคมจึงเป็นกระบวนการอบรม ป่มเพาะ และปลูกฝังตั้งแต่เด็กจนโตให้เติบโตไปตามทัศนคติและบรรทัดฐานของสังคมด้วยการสืบทอดผ่านสถาบันครอบครัว สถาบันทางสังคม เช่น ศาสนา จารีตประเพณี รวมถึงรูปแบบวิถีการดำเนินชีวิตที่สัมพันธ์กับสภาพเศรษฐกิจและสังคมในช่วงเวลานั้น ๆ นำไปสู่การแสดงบทบาท หน้าที่ และพฤติกรรมทางสังคม และยังสะท้อนให้เห็นว่าคุณลักษณะเชิงคุณธรรมและจริยธรรมของผู้หญิงสำนึกในทุกช่วงวัย คือ ในฐานะมารดาและภรรยาเห็นได้จากข้อกำหนดทางกฎหมาย วรรณกรรม หรือแม้แต่คำสอนในศาสนาพุทธต่างปลูกฝังและป่มเพาะคุณลักษณะที่ดีของผู้หญิงต่อครอบครัว เช่น คุณลักษณะของมารดาต่อบุตรธิดา และคุณลักษณะภรรยาต่อสามี ส่วนคุณลักษณะของ “แม่เจ้าเรือน” ที่ผู้หญิงคือผู้ดูแลและรักษาเรือนหรือครอบครัว รวมไปถึงคุณลักษณะของผู้หญิงในฐานะบุตรสาวที่ต้องมีความรับผิดชอบต่อครอบครัวและตนเอง ผู้วิจัยมีความเห็นว่าคุณลักษณะของผู้หญิงที่สัมพันธ์กับบทบาทในครอบครัวนี้เกิดขึ้นพร้อมกับสภาพธรรมชาติของผู้หญิงที่ถูกขัดเกลาและกล่อมเกลาผ่านบรรทัดฐานและคุณค่าทางสังคมที่เป็นผลมาจากบริบทที่แวดล้อม ซึ่งท้ายที่สุดแล้วคุณลักษณะดังกล่าวนี้เชื่อมโยงกับระบบของสังคมทั้งหมดให้สามารถขับเคลื่อนไปได้อย่างเหมาะสม เพราะหากหน่วยย่อยที่สุดของสังคมคือครอบครัวมีความเข้มแข็งแล้ว สังคมโดยรวมก็จะเข้มแข็งตามไปด้วย

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยได้สรุปข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษา ดังประเด็นต่อไปนี้

1. ควรมีการวิจัยด้านท้องถิ่นศึกษาและคุณลักษณะศึกษาของบุคคลสำคัญในท้องถิ่นเพื่อต่อยอดองค์ความรู้ของท้องถิ่นให้กว้างขวางและมีความลึกในเชิงวิชาการให้มากขึ้น
2. ควรมีการศึกษาแนวคิดการขัดเกลาทางสังคมต่อประเด็นผู้หญิงในแง่มุมอื่นที่เป็นประโยชน์ทางวิชาการ

บรรณานุกรม

- นันทวิทย์ นาถสุภา. (2550). **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ฐิติหิรัญ ฐูชาติ. (2545). **พ่อค้าวัวต่าง: ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ.2398-2503)**. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น.
- ถิ่น รัตติกนก (ปวีรวรรต). (2540). **กฎหมายโคสธาราษฎร์**. เชียงใหม่: วิทยาลัยครูเชียงใหม่.
- ประเสริฐ ฐ นคร. (2524). **มังรายศาสตร์ ฉบับถอดอง**. เชียงใหม่: วิทยาลัยครูเชียงใหม่.
- ประเสริฐ ฐ นคร. (2513). **มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเส้าไห้**. [ม.ป.ท.]: [ม.ป.พ.]
- ฝนทอง พันธุ์ถ้วน. (2541). **กระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจแปลงเพศของสาวประเภทสอง**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

- พรรณนิภา อภิภูษพงศ์. (2535). **เจ้าไพร่กับความเปลี่ยนแปลงในสังคมล้านนาระหว่าง พ.ศ.2427-2476**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ)
- พรรณเพ็ญ เครือไทย. (2552). **เพลงกล่อมเด็กล้านนา**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). เชียงใหม่ : สุเทพการพิมพ์.
- ภักดีกุล รัตนา. (2562). การศึกษา “คุณลักษณะ” ของผู้หญิงล้านนาตามแนวคิดคุณลักษณะศึกษา. **วารสารสวนสุนันทาวิชาการและวิจัย**, 14(2), 1-15.
- ภักดีกุล รัตนา. (2543). **ภาพลักษณ์ “ผู้หญิงเหนือ” ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 25 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 26**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).
- มณี พยอมยงค์. (2522). **คติสอนใจล้านนาไทย**. เชียงใหม่: ธารทองการพิมพ์.
- มังรายศาสตร์ฉบับวัดหมื่นเงินกอง**. (2518). เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- รัตนปัญญาเถระ, พระ. (ม.ป.ป.). **ชินกาลมาลีปกรณ์**. แปลโดย แสง มนวิฑูร. กรุงเทพฯ: อรุณสภา.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542**. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์.
- วงศ์ลักข์ ณ เชียงใหม่, (บก). (2547). **ขัตติยนาครีศรีล้านนา**. กรุงเทพฯ: สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สร้อยดี อ่องสกุล, (2561). **ประวัติศาสตร์ล้านนา ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- สมร เจนจิร. (2547). **ภาษิตล้านนา**. กรุงเทพฯ : สถาพรบุ๊คส์.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2520). **การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับใบลานในภาคเหนือ**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและลมูล จันทน์หอม. (2528). **วิเคราะห์กฎหมายล้านนาโบราณ ประชุมกฎหมายครอบครัว: รายงานการวิจัย**. เชียงใหม่: วิทยาลัยครูเชียงใหม่.
- อานันท์ กาญจนพันธ์ุ, อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและศรีธน คำแปง (ปริวรรต). (2520). **กฎหมายวัดกาสา**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Bussey, K. and Bandura, A. (1999). **Social Cognitive Theory of Gender Development and Differentiation**. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/12741492_Social_Cognitive_Theory_of_Gender_Development_and_Differentiation.
- Bass, B.M. (1990). From transactional to transformational leadership : learning to share the vision. **Organizational Dynamics**, 18, 19-31.
- Berkowitz, M.W. (2005). **What works in character education: a research-driven guide for educators?**. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/251977043_What_Works_In_Character_Education#fullTextFileContent.
- Boyatzis, R. E. (1982). **The competent manager : a model for effective performance**. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/247813294_The_Competent_Manager_A_Model_For_Effective_Performance.
- Carr, E.H. (2017). **What is history?**. Palgrave: Macmillan.

- Cohen, P. T. and Wijeyewardene, G. (1984). Introduction to spirit cults and the position of women in Northern Thailand. **Mankind**, 14(4), 249-262
- Dodd, W. C. (1996). **The Tai Race: Elder Brother of the Chinese**. Bangkok: White Lotus.
- Population and state in Lan Na prior to the mid-sixteenth century. (2005). **Journal of the Siam Society**, 93, 1-68.
- Lickona, T. (1991). **Educating for character : how our schools can teach respect and responsibility**. New York: Bantam Books.
- Lindsey, L. L. (2015). **Gender roles: A sociological perspective**. (6th ed.). New York: Routledge.
- Little, W. (2016). **Introduction to sociology, 2nd Canadian edition**. BC Open Textbook Project. Retrieved from <https://opentextbc.ca/introductiontosociology/>.
- McGilvary, D. (1912). **A half century among the Siamese and the Lao: an autobiography**. New York: Fleming H.Revell.
- Mercer, B. E. (1958). **The study of society**. New York : Harcourt, Brace and Company.
- Merton, R. K. (1968) **Social theory and social structure**. New York: The Free Press.
- Nucci, L., and Narvaez, D. (2008). **Handbook on moral and character education**. New York: Routledge.
- Oswald, D. L. (2012). **Gender Stereotypes and Women's Reports of Liking and Ability in Traditionally Masculine and Feminine Occupations**. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/247643734_Gender_Stereotypes_and_Women's_Reports_of_Liking_and_Ability_in_Traditionally_Masculine_and_Feminine_Occupations.
- Parsons, T. (1959). **The social structure of the family**. in Anshen R N (ed.), *The Family: its Functions and Destiny*. New York: Harper and Row.
- Popenoe, D. (1991). **Sociology**. New Jersey: Prentice-Hall.
- Ratana, P. (2009). **Social Strategies in Creating Roles for Women in Lan Na and Lan Sang from the Thirteenth to the Nineteenth Centuries**. (Thesis of Doctoral dissertation, University of Muenster).
- The Thai National Team. (translated). (1987). **Traibhumikatha : the story of the three planes of existence**. Bangkok: Amarin.
- Vivekananda, S. (2013). **Education for character**. Hyderabad: Ramakrishna Math.
- Webster's ninth new collegiate dictionary**. (1991). Massachusetts: Merriam-Webster.
- Wyatt, D. K. and Wichienkeeo, A. (1998). **The Chiang Mai chronicle**. Chiang Mai: Silkworm Books.